

УДК 316.648:316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.20>**Е. В. Щербенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>кандидат філософських наук,
докторант Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ Й ГЕНЕРАЦІЯ: ЕВРИСТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Стаття продовжує ряд праць, присвячених дослідженню концепту відповідальності у суспільно-політичному дискурсі українського перехідного суспільства, зокрема в аспекті темпоральності, що виявляє підвалини «естафети генерацій», яка уможливила здійснення українського демократичного транзиту. В цьому контексті, звернення до моделі глокалізації виявляється евристичним у плані врахування особливостей «гібридної» доби, зі зміною викликів, за їх постійного ускладнення, що де факто стимулює виявлення прихованих ресурсів модернізації української громади.

Аналіз попередніх публікацій. Концепція глокалізації, яка з'являється в ході обговорення процесу глобалізації, його нелінійних аспектів, актуалізації регіональних особливостей, запиту на збереження місцевої автентики замість її зникнення, завдячує своїм походженням японським мікроректинговим дослідженням 1980-х, у подальшому набуваючи популярності завдяки працям соціологів Р. Робертсона й У. Бека.

Для нас у контексті дослідження важливо, що вона, між іншим, дозволяє при побудові теоретичних моделей модернізації взяти до уваги чинник антиглобалізаційних процесів, вводячи таким чином у теоретичну картину складник боротьби у досягненні (не)остаточного балансу сил, зберігаючи відкритою перспективу подальшого розвитку світ-системи в горизонті модерну як незавершеного проекту.

Знаходження при цьому особливої міри універсального й одиничного для певного суспільства й доби відкриває широкий горизонт дослідницького пошуку, уникаючи крайнощів суто нормативістського підходу, як і релятивістського безмежжя емпірики. Важливе в цьому сенсі зауваження Ю. Габермаса щодо нової постнаціональної констеляції [1], яка передбачає, поряд із новою відкритістю, також виникнення нових зон закритості.

Мета дослідження. В роботі передбачається дослідити пояснюючі можливості концепту глокалізації в аспекті виявлення евристики генераційного підходу при вивченні суспільно-політичного дискурсу перехідного суспільства.

Виклад основного матеріалу. В ретроспективі завершення українського демократичного тран-

зиту, в наших попередніх роботах ми виявили ряд положень, які засвідчують евристичність генераційного підходу при вивченні суспільно-політичного дискурсу, зважаючи на його роль як носія інституційної пам'яті демократичного транзиту.

Зокрема, звернення до літератури, присвяченої проблемам ідентичності та соціалізації в українському перехідному суспільстві, засвідчило, що перше покоління вітчизняних суспільствознавців зафіксувало складання протягом років Незалежності важливої зв'язки «студентство плюс середній клас» (те, що ми назвали «українським інваріантом») [2]. У критично значущі для збереження вектору демократичних реформ моменти саме вона виступила соціологічним підмурівком розгортання «гібридної» (революційної гри (феномен Майдану), яка щоразу поновлювала курс країни на євроінтеграцію.

Водночас, мобілізація потенціалу згаданої зв'язки в форматі «революційного свята» (М. Озуф), із залученням щоразу іншої констеляції мереж довіри (прикладом чого може служити солідаризація усіх політичних сил 2004-го та релігійних деномінацій 2013–2014-го), у підсумку потребувала вписування сюжету пострадянської «наздоганяючої» модернізації до горизонту великого часу модерну, зокрема в плані опозиції відкритого й закритого типів суспільства, за Поппером [3].

Залучення в даному випадку концепту глокалізації дозволяє вибудувати когерентний наратив українського демократичного транзиту, відповідно до триетапної схеми «лібералізація, інституціоналізація, консолідація», де момент опрацювання травм модернізації (Чорнобиль, Голодомор, «ленінопад») виступає завершенням циклу. Водночас, це проливає світло на причини чергового зриву російських реформ (котрий можемо представити тут як порушення циклу); що йде корінням в особливості російсько-радянського проекту модернізації двох останніх століть, з амбівалентністю його модерних/антимодерних рис. Симптоматичним свідченням останньої можуть служити фігури «російського хлопчика» (Достоевський) і «країни-підлітка» (Маяковський).

На цьому фоні, у критично важливі моменти 1991, 2004, 2014 років виявляється певний алго-

ритм розриву вітчизняної громади зі згаданим російсько-радянським «підлітковим» трендом, що віднаходимо у суттєво подібних свідченнях представників різних когорт креативного класу, згідно з пізнішим терміном. Визнані публічні інтелектуали щоразу артикують той самий пункт урядової спроби повернути вектор реформ (по суті, дорослішання суспільства), який виступає для громади спробою відняти у країни перспективу, що її ми позначили як *Євромрію* [4].

М. Жванецький (про реакцію громади на спробу серпневого путчу – 91): «Кооператори й рекетири, демократи й домушники, молоді вчені й майбутні емігранти... всі раптом відчували, що їм є що втратити».

Д. Яневський (2004): «Вони» програли «нам» тоді, коли заперечили «наше» право на вибір. А це право нам стали поводити давати з часів Горбачова. Право вибирати – за кого голосувати, які газети читати, яку горілку пити, яку музику слухати, займатися бізнесом чи ні – далі перераховувати немає потреби, ви і так знаєте. До цього права, права вибирати, «ми» поводити, зі скрипом, з крепатурою мозку, з неймовірними душевними муками звикали майже два десятиліття. І коли ну практично звикли, почули: «казли». Сказано це було «ними», почули це «ми». Почули ДО виборів. Це було більше, ніж злочин – це була помилка» [5, с. 198].

І. Бекешкіна (2013): «Влада так старанно переконувала цю молодь, що Україна йде в Європу, що ми підпишемо Угоду про асоціацію і навчатися і працювати там стане легше, а згодом, можливо, з'явиться й безвізовий режим... І молодь поклала на це свої життєві плани. Адже в самій Україні, на жаль, зараз сформовано глуху ситуацію для самореалізації. Соціальні ліфти не працюють, всюди корупція, нагору проходять тільки «свої». Відтак молоді люди сподівалися на полегшення можливості реалізуватися за кордоном. Це не просто припущення. Ми нещодавно проводили опитування, не лише серед студентів, а й поміж громадян узагалі, стосовно того, що найбільше не влаштовує українців у нашій вищій освіті. Так ось, претензій багато, але на першому місці те, що наші дипломи не визнаються у світі! І в таких умовах раптом виявляється, що Україна вже нікуди не йде. Такий «облом». Молодь цим обурилася – не в тому навіть сенсі, що в неї відібрали мрію, а в тому, що їй поламали плани на майбутнє» [6].

Нездатність чергової верстви правлячого класу видобути урок із попереднього досвіду, зверненням до *ultima ratio* в одну мить консолідує проти себе всі прореформістські сили із синергетичним (соборним) ефектом спільної дії, ми позначили як «зомбі-аргумент» [7].

У контексті дослідження, звернемо увагу на такий аспект темпоральності переходу, як само-

рефлексія громади. Підсумовуючи по гарячих слідах враження від «помаранчевих» подій, один із впливових часописів тієї доби виносить на початок ключового матеріалу наступний пасаж: «Тоді нам інколи здавалося, що ще трохи – і ми не витримаємо таких фізичних і нервових перевантажень. А вже сьогодні нам гостро бракує настільки сильних відчуттів. Нам сумно від того, що Майдан закінчується. Схоже відчуття знайоме кожному, хто в дитинстві збирав речі, готуючись до від'їзду з піонерського табору. Всім серцем відчуваючи неминучість розлуки, ми обмінювалися адресами й телефонами, домовлялися про майбутні зустрічі та фотографувалися на пам'ять, намагаючись при цьому заглушити смутком, який нас огортав. Ми вже сумуємо за тобою, Майдане! За твоїми очима, за твоїми піснями, за твоїми руками і за твоїм неповторним духом» [8].

Звернемо увагу, що перед нами, по суті, момент народження в дискурс-нарративі когорти – 2004, першої української «несіченої» генерації, нової реалії: емерджентного актора. На початку розгортання вісімнадцятиденного харизматичного руху його лідер, нагадаємо, ще говорить до громади про необхідність лишатися «на цьому майдані» (з маленької літери), визначаючи останній лише звичайною локацією. Поява в наведеному вище пасажі великої літери (Майдан) за підсумками (ре)волюційної гри, в цьому сенсі, маркує самоконституювання відповідальної спільноти дорослішання (пор. пізніший мем «я крапля в океані»): отже, нової стильової домінанти (стиль – людина).

В світлі сказаного вище, відзначимо тут «матричний» ефект, відтворюваний за наступного циклу; коли солідаризація мереж довіри, що на початку творять парасолькову спільноту протесту (майже флеш-моб), відбувається під знаком «останнього обґрунтування», за Апелем: хіт «Разом нас багато», в зв'язці з національним гімном, оприявнює зв'язок естафети генерацій, засвідчуючи відмінність людей від «зомбі», яким пісня не потрібна.

Переїдемо тепер від глокалізації, котра задає єдність горизонту досвіду транзитної громади пострадянської доби, до великого часу модерну, що його стало можливим розглядати в ретроспективі конституювання генерації 1968 як першої глобальної. Американська й Французька революції, які визначили тренд переходу до нової парадигми суспільного розвитку, символічно позначають його начало «Зоряно-смуғастим стягом» і «Марсельезою». В цьому плані, кожна нова уявлена спільнота, що народжується як емерджентний актор, репрезентує себе, подібно Конституції, національним гімном (показово, що суттєва частина їх оспівує свободу як засадничу цінність модерної доби).

У зв'язку з цим, вкажемо наступний момент темпоральності: постаючи, як правило, в боротьбі за незалежність, що далі конститується в суверенітеті члена ООН, нові уявлені спільноти мають передумовою осміювання віджилого минулого («весело розстаючись із ним», за Марксом). Проте сміх має амбівалентну природу. За травматичного стану суспільства не виключений сценарій, коли вістря цієї зброї обертається в ньому не проти сильного, викриваючи ілюзорність його влади як морально застарілої, але проти *слабкого* (класичні випадки суд над Сократом і Христом). Якщо нова «когорта-підліток», у момент доленосного вибору, (не) перебродивши, рушає за вождем, який робить ставку на стихію ресентименту, подібне моральне самогубство постає історично незворотним.

Чи відрефлектований у вітчизняному суспільствознавстві подібний сценарій, який дозволяє помислити масштаб відповідальності актора за долю кількох поколінь, що можуть за певної констеляції стати заручниками невдалого вибору? Попри безсумнівні свідчення, в обговореннях 2004 і 2013–2014 рр., на користь усвідомлення акторами ваги вибору громадою вектору розвитку мінімум на десятиліття вперед, вітчизняний інтелектуальний клас у цілому виявив неспроможність відрефлектувати принциповий характер згаланого виклику.

Про це свідчить, зокрема, неконцептуалізованість проблеми генерації (протягом трьох десятиліть Незалежності їй не присвячено жодного дисертаційного дослідження). Іншим подібним свідченням може служити слабка розробленість уявлення про *самовиховання* й *самоосвіту*: не тематизовані вони, приміром, у репрезентативному двотомнику «Україна освітня», який охоплює проміжок від Київської Русі до модерної доби [9].

Отже, проговорюючи (й розв'язуючи на практиці) проблему конститування «несіченої» генерації, її самовизнаєння в ході пошуку відповіді на виклики «наздоганяючої» модернізації, які поставали перед громадою у 1990–1991, 2004, 2013–2014 рр., українське пострадянське суспільство як уявлена спільнота демонструє дивний «пробіл у розумінні» в осягненні масштабу проблеми та пов'язаних із нею ризиків.

Пояснення цього парадоксу ми знаходимо в самому горизонті темпоральності перехідного суспільства, суттєвою мірою визначеному травмами модернізації, про які сказано вище. Йдеться, по-перше, про неопрацьованість «афганської» травми (момент якої був упущений за радянських часів); по-друге, «відкладений ефект» ідеологічної індоктринації радянського режиму.

Позначивши процес зміни когорт в українському суспільстві за пострадянської доби через фігури президентів як очільників політичного

класу, коли на зміну колишнім членам КПРС приходять ті, які не належали до партійних, а далі комсомольських лав, можна, відповідно до моделі глокалізації, спрогнозувати завершення відповідного циклу з виходом на суспільно-політичну сцену когорти тих, хто не був «охоплений членством» піонерської організації, як і жовтенят.

У цьому пункті ми знаходимо мостик, який дозволяє пов'язати темпоральний горизонт двох глокалізацій, пострадянської та великого часу модерну. Щоразу при цьому йдеться про неможливість «відкласти» момент артикуляції певного суспільного патосу, носієм якого виступає нова когорта-«тінейджер».

Якщо в розвинених суспільствах, за встановленого циклу чергування когорт можна, слідуючи за М. Маклюеном (*media is message*), до певної міри покласти на природноісторичні процеси саморегуляції, в тому числі, «запоєм» читаючи, дивлячись фільми, бавлячись у гаджети й под.; у суспільстві, яке ще має опрацювати свої травми, зберігається запит на фігуру *вождя* як очільника стихії ресентименту. Коли громада не напружує критично важливої міри імунітету громадянської гідності, згідно з класичною формулою, видушуючи по краплі раба, за певної констеляції на неї чекає сценарій *і сміх і гріх*, коли вона «весело» розстанеться не з минулим, але майбутнім, давши на черговій стадії глокалізації, по слову поета, себе приспати.

Висновки. Звернувшись до розгляду концепту глокалізації, ми виявили, що його пояснювальні можливості дозволяють виявити евристику генераційного підходу при вивченні суспільно-політичного дискурсу перехідного суспільства як носія інституційної пам'яті демократичного транзиту, зокрема пов'язавши в темпоральнім аспекті горизонти досвіду пострадянської «наздоганяючої» модернізації та великого часу модерну. В обох випадках у фокусі дослідження постає неможливість «відкласти» момент артикуляції певного суспільного патосу, носієм якого виступає чергова когорта-«тінейджер». При цьому, хоча вітчизняна уявлена спільнота на практиці неодноразово знаходила відповідь на виклик, пов'язаний із конституванням «несіченої» генерації як умовою успішного демократичного переходу, масштаб цього виклику наразі залишається не відрефлектованим інтелектуальним класом.

Література

1. Габермас Ю. Постнаціональна констеляція. Політичні есе. Львів: Астролябія, 2009. 196 с.
2. Щербенко Е. Кризи ідентичності як чинник українського демократичного транзиту. Генераційний аспект. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2022. No. 2. С. 242–248.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. Т. 1. У полоні Платонових чарів. Київ: Основи,

1994. 444 с.; Т. 2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. Київ: Основи, 1994. 494 с.

4. Щербенко Е.В. Vita narrativa. Європія і креативний клас. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 132–137.

5. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. Харків: Фоліо, 2005. 317 с.

6. Ірина Бекешкіна: «Це європейське покоління». *Тиждень*. 2013. № 50. С. 31.

7. Щербенко Е.В. Революція й аудиторія. Герменевтика дорослішання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 41. С. 69–74.

8. Дмитричева О., Рахманін С., Силіна Т. Анатомія душі Майдану. *Дзеркало тижня*. 2004. 10 грудня.

9. Україна освітня: історія, персоналії, поступ: в 2 т. Т. 1. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. 860 с.; Т. 2. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. 776 с.

Анотація

Щербенко Е. В. Глокалізація й генерація: евристика темпоральності. – Стаття.

У статті аналізується концепт глокалізації, пояснювальні можливості якого дозволяють виявити евристичний потенціал генераційного підходу при вивченні суспільно-політичного дискурсу перехідного суспільства. В цьому контексті артикулюється єдність горизонту досвіду «навздогінної» модернізації пострадянського суспільства, в основі якого виявлена першою когортою дослідників доби Незалежності важлива зв'язка «студентство плюс середній клас». Мобілізаційний її потенціал артикулюється через неспроможність чергової когорти політичного класу видобути урок з досвіду, що спричиняє до неправомірного звернення до *ultima ratio* («зомбі»-аргумент). Особливим аспектом темпорального виміру проблеми виступає саморефлексія громади, проявом якої стає народження в дискурс-нарративі першої «несіченої» генерації мему Майдану. Зв'язок між глокалізацією «наздоганяючої» модернізації пострадянської доби та великого часу модерну виявляється через неможливість відкласти момент артикуляції певного суспільного патосу, носієм якого виступає чергова когорта-«тінейджер». При цьому виявляється роль сміхового начала, завдяки якому людство, згідно з Марксом, «весело розстається зі своїм минулим». У статті показано, що амбівалентність згаданого начала створює ризик сценарію, коли в суспільстві, якому належить опрацювати травми модернізації, затребуваною виявляється фігура вождя, що робить ставку на стихію ресентименту. Якщо нова когорта рушає за подібним лідером, обираючи тим самим шлях ігор із нульовою сумою (zero-sum), таке

моральне самогубство постає історично незворотним. Як наслідок, заручниками невдалого вибору можуть стати кілька поколінь. При тому, що вітчизняна громада на практиці не раз успішно знаходила відповідь на виклик, пов'язаний із конституюванням «несіченої» генерації, сам цей виклик залишається не відрефлектованим інтелектуальним класом.

Ключові слова: генерація, глокалізація, «зомбі»-аргумент, ігри з нульовою сумою, темпоральність, травма.

Summary

Shcherbenko E. V. Glocalisation and generation: the heuristic of temporality. – Article.

The paper analyses the concept of glocalisation, the explanatory possibilities of which allow revealing the heuristic potential of the generative approach used in the study of the socio-political discourse of a transitional society. In this context, the article articulates the unity of the horizon of the experience of 'catching up' modernisation of post-Soviet society, which is based on the important nexus of 'students plus middle class' identified by the first cohort of researchers of the Independence era. Its mobilization potential is articulated due to the inability of the political class to learn a lesson from experience, which forces it to illegally appeal to *ultima ratio* ('zombie' argument). A special aspect of the temporal dimension of the problem is the self-reflection of the community, the manifestation of which is the birth of the Mайдан meme in the discourse-narrative of the first 'unbeaten' generation. The connection between the glocalization of the 'catching up' modernization of the post-Soviet era and the great time of modernity is revealed due to the inability to postpone the moment of articulation of a social pathos, the carrier of which is a new cohort-'teenager'. In this context, the role of the laughing principle is revealed, thanks to which humanity, according to Marx, 'cheerfully parted with its past'. The article shows that the ambivalence of the aforementioned principle creates the risk of a scenario where a society that has to process the traumas of modernisation finds itself in demand for a leader who relies on the element of resentment. If a new cohort follows such a leader, thus choosing the path of zero-sum games, such moral suicide becomes historically irreversible. As a result, several generations may become hostages of a bad choice. Despite the fact that the national community has repeatedly successfully found a response to the challenge of constituting an 'unbeaten' generation, this challenge itself remains unreflected by the intellectual class.

Key words: generation, glocalisation, temporality, trauma, zero-sum games, zombie argument.